

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1.2.22.

І. К. Вітюк,

кандидат філософських наук, старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ ЗМІСТ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЗАПОВІДЕЙ: ПЕРША СКРИЖАЛЬ ДЕКАЛОГУ

У статті проаналізовано перші чотири заповіді Декалогу (Десяти заповідей) як основу старозавітної моралі з точки зору принципу історизму. Зроблено спробу реконструкції первинного значення Заповідей. Окреслено роль Декалогу як основи офіційної ідеології давньоєврейської держави. Розглянуто співвідношення християнського і дохристиянського компоненту в сучасній християнській інтерпретації перших чотирьох заповідей Декалогу.

Зосереджено увагу на нехристиянському розумінні перших чотирьох заповідей Декалогу порівняно з їх християнською інтерпретацією.

Актуальність. Зацікавленість темою християнської етики сьогодні, як і в часи виникнення християнства, знаходиться на апогеї. Неоднозначність цієї проблеми сколихнула не одну дискусію в богословсько-теологічному, церковному, політичному, науковому колах. Спекуляції довкола питання: бути чи не бути християнській етиці загальноприйнятою в суспільстві, обов'язковою до вивчення в школі, основою нової морально-ідеологічної системи в Україні на пострадянському просторі коливалися за амплітудою від абсолютизації позитивної ролі християнських моральних норм для морального оздоровлення нації до нівелювання її значення і навіть визнання деструктивним чинником, який здатен спровокувати конфлікти на релігійному підґрунті.

Не останню роль в цих протистояннях відіграє інститут церкви, який прагне на сучасному етапі розвитку бути соціальною і духовною об'єднуючою силою, здатною до інтеграції суспільства на основі єдиної ідеї, в даному випадку релігійної морально-етичної християнської системи. Проте таку функцію Церква виконувала переважно в державах, для яких характерна державна релігія, де проголошено союз держави і церкви. Такий союз передбачає підтримку церкви з боку держави, натомість церква дає державі ідеологічні підвалини. Схожа модель державно-церковних відносин була запозичена від Римської імперії через Візантію Київською Руссю, а пізніше перейшла і в Російську імперію, проіснувавши до 1917 року.

Конституційне забезпечення права на свободу совісті та віросповідання в Україні ставить під питання претензії Церкви на роль морально-духовного лідера нації. Скомпрометувала Церква себе в очах багатьох і постійним протистоянням Київського та Московського патріархатів православної церкви, і непомірно розкішним життям церковної еліти, і комерціалізацією відносин церковнослужителів із віруючими.

Проте не варто відкидати позитивну роль християнської церкви в історії формування української держави, зокрема збереження національної ідентичності українського народу, культуротворення, збереження і трансформації духовного надбання наших предків тощо.

За таких умов об'єктивний погляд на проблему християнської етики є нагальною необхідністю. Хоч на державному рівні викладання такого предмета, як християнська етика в середній ланці школи не було прийнято, в багатьох регіонах України за ініціативи керівництва шкіл та місцевих церковних громад християнська етика викладається факультативно кадровими силами священнослужителів тієї чи іншої домінуючої на даній території християнської конфесії. В межах гуманітарного циклу дисциплін у вищій школі християнська етика розглядається у курсі "Релігієзнавства".

Мета статті полягає у спробі реконструкції первинного дохристиянського значення перших чотирьох заповідей Декалогу, порівняння його із сучасною їх християнською інтерпретацією.

Методологія викладання християнської етики пов'язана з особливостями методології релігієзнавства. На сучасному етапі розвитку у вітчизняній науковій традиції дослідники поділяють релігієзнавство на богословське (теологічне) та академічне. Особливо важливою рисою називається світськість, академічність релігієзнавства як науки, що в жодному випадку не передбачає виявів ворожості до релігії, а навпаки об'єктивний незаангажований конфесійно зорієнтованим релігієзнавством погляд на релігійний феномен [1: 28].

У висвітленні теми "Християнська етика" необхідно наголошувати на цій рисі, оскільки вона зумовлює особливості висвітлення проблеми моральних норм Декалогу. Теологічне висвітлення Десяти заповідей тісно пов'язане з релігійним догматизмом. Заповіді даються людині безпосередньо Богом, як у випадку з Декалогом, який Бог Ягве передав Мойсею на двох кам'яних скрижалях на горі Синай, отже, як і релігійні догмати, вони є незмінними.

Релігієзнавство академічне (в подальшому просто релігієзнавство), розглядаючи віровчення тих чи інших релігій, передбачає принцип історизму в їх висвітленні.

Дж. Фрезер у своїй відомій праці "Фольклор у Старому Завіті", посилаючись на багатьох дослідників Біблії, зокрема Гете, К. Будде, професора Кеннета, говорить про першу версію "Десяти заповідей", яка міститься в книзі Вихід, глава 34. На думку Дж. Фрезера, саме ця версія є більш давньою. Так, професора К. Будде на основі 34 глави книги Вихід у своїй праці "Історія давньої єврейської літератури" наводить такий варіант заповідей [2: 500]:

1. Не поклоняйся іншому богу.
2. Литих богів не зробиш собі.
3. Всі первородні належать Мені.
4. Шість днів працюй, а в сьомий день відпочивай.
5. Свята Опрісноків дотримуйся в місяць, в який заколоситься хліб.
6. Дотримуйся свята тижнів, свята перших плодів пшениці і свята збирання плодів в кінці року.
7. Не проливай крові жертви Моєї на квасний хліб.
8. Лій від святкової жертви Моєї не повинен залишатися на всю ніч до ранку.
9. Першоплоди землі твоєї принеси в дім Господа Бога твого.
10. Не вари козеняти в молоці матері його.

Професор Кеннет наводить дещо відмінний варіант:

1. Не будеш кланятися богові іншому, бо Господь – Заздрисний ім'я Його, Бог заздрисний Він! (Вих. 34:14).
2. Будеш виконувати свято Опрісноків. Сім день будеш їсти опрісноки (Вих. 34:18).
3. Усе, що відкриває утробу – то Моє, як і всяка твоя худоба, що є самець, відкриття утроби вола та вівці (Вих. 34:19).
4. Дотримуйся Моїх субот [3: 501]. Шість днів будеш працювати, а дня сьомого спочинеш від праці (Вих. 34:21).
5. І свято тижнів зробиш собі, і первоплоду жнив пшениці (Вих. 34:22).
6. І свято збору врожаю [здійснюй] під кінець року (Вих. 34:22).
7. Не будеш приносити на квашенім крові жертви твоєї (Вих. 34:25).
8. І не переночує до рана святкова жертва Пасхи (Вих. 34:25).

Варіант восьмої заповіді наводиться з Вихід 23:18: "... лій моєї святкової жертви не буде ночувати аж до ранку" [4: 81].

1. Початок первоплодів твоєї землі принесеш у дім Господа, Бога твого (Вих. 34:26).
2. Не будеш варити ягняти в молоці його матері (Вих. 34:26) [4: 95].

Дж. Фрезер називає цей варіант "ритуальною" версією Декалога [3: 501-502], адже моральні норми в будь-якому варіанті цих заповідей просто відсутні, а заповіді належать не до сфери моралі, а стосуються, передусім, питань ритуалу і мають суто релігійний характер.

Навіть у пізнішій всім відомій версії (Вихід, 20:1-17) Десять заповідей лише умовно можна назвати моральними, оскільки частина з них являється правовими нормами (чи морально-правовими), з одного боку, а з іншого – важливу роль продовжує відігравати звичай.

З Декалогу видно, що формування його норм відбулося за часів становлення патріархального суспільства із переходом від родоплемінного до рабовласницького ладу, коли починає зароджуватися самосвідомість людини і відповідно виникає потреба жорсткої регламентації поведінки. Вимоги патріархального суспільства, як от зміцнення авторитету чоловіка як глави сім'ї, роду, співпали в часі з вимогами зміцнення авторитету глави рабовласницької держави, яка перебуває на стадії становлення. Відтак частина заповідей мала, окрім морально-релігійного, ще й ідеологічно-правове значення.

Традиційно в релігієзнавстві їх розглядають як поділені на два блоки: перші чотири – релігійні, спрямовані на формування побожності, оскільки саме побожність в той час вважалася ядром людської моральності, решта шість – моральні, в яких викладені моральні обов'язки людини щодо свого ближнього: шанувати батьків, вважати священним здоров'я та життя кожної людини, поважати святість шлюбу, не зазіхати на власність іншого, бути щирим і правдивим щодо нього [2: 400]. В християнській інтерпретації такий підхід є виправданим, проте, він відкидає історичний контекст формування Декалогу і не бере до уваги первинне значення його заповідей.

Межа між правовими та моральними нормами подекуди може бути дуже умовною, так як і між звичаєм і мораллю. Так, наприклад, правові норми, на відміну від моральних, чітко окреслені, впорядковані, систематизовані, відповідно інтерпретовані, що уможливорює відслідковування їх порушення, тоді як регулятором порушення моральних норм є самосвідомість людини, тобто її совість. Моральний вчинок є справою самостійного вибору людини і не піддається інституційному контролю чи покаранню. Порушення моральних норм хоч і викликає суспільний осуд, проте не завжди передбачає покарання. Правові норми мають інституційний статус, тоді як моральні виникають стихійно і побутують в суспільній свідомості [5: 97-98].

В X ст. цар Соломон побудував в Єрусалимі храм богу Ягве, що стало спробою перетворити Єрусалим на духовний центр країни, хоча ще тривалий час євреї продовжували поклонятися і приносити жертви на

узвишсях і пагорбах. Жерці храму створили першу священну книгу іудаїзму – Тору (П'ятикнижжя Мойсея). Декалог виникає приблизно у VIII ст. до н.е., а остаточно був сформований у VI ст. до н.е.

Десять Заповідей, які стали основним законом держави, лягли в основу державної ідеології, покликаної, передусім, укріпити деспотичну владу єдиного царя на землі, яка вважалася відображенням влади єдиного Бога на небі. Саме на це спрямовані заповіді, відображені, за легендою, на першій скрижалі, яку дав Мойсею Бог. Перша заповідь: "Я – Господь Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства. Хай не буде тобі інших богів передо мною" (Вих. 20:2) [4: 77] мала на меті остаточно заборонити поклоніння племінним богам і встановити монотеїзм Ягве – верховного бога племені Іуди, а віднині – єдиного Бога. Таким чином, попереджалися претензії вождів племен на державний трон, оскільки їх боги не могли змагатися з єдиним Богом, який дарував владу цареві, поставивши його над усім народом. Про це свідчить легенда про обрання Богом Саула на царство (1 книга Самуїлова, 8-10).

Значення першої заповіді підсилювалося другою: "Не роби собі різьби [ідола, кумира] і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто тримається Моїх заповідей" (Вих. 3-6) [4: 78]. У книзі Повторення Закону (Второзаконня) ми зустрічаємо цю настанову у більш розгорнутому вигляді (Втор. 4:16-19): "... щоб ви ... не зробили собі ідола на подобу якогось боввана, зображення самця чи самиці, зображення всякої худобини, що на землі, зображення всякого крилатого птаха, що літає під небом, зображення всякого плазуючого по землі, зображення всякої риби, що в воді під землею, і щоб ти, звівши очі свої до неба, і побачивши сонце, і місяць, і зорі, – усе військо небесне, щоб не був ти зведений і не вклонявся їм, і не служив їм" [4: 185].

Із такого деталізованого опису богів, зображень яких не потрібно робити, зрозуміло, що заборона стосується, насамперед, зооморфних божеств, присутніх у політеїстичних пантеонах багатьох націй, з якими стикалися й могли асимілюватися євреї, перейнявши їх вірування, насамперед, єгиптян, шумерів, ханаанців, фінікійців та ін., а також божеств та духів давньоєврейської релігії.

Цікаво, що римо-католицька версія Десяти Заповідей об'єднує першу і другу заповіді, не акцентуючи увагу на "кумирах". У Катехизисі Батлера [6] така відмінність пояснюється тим, що "кумир" Римо-Католицькою Церквою сприймається, насамперед, як скульптурне зображення, і, відповідно, заборона пошириться на численні статуетки святих – невід'ємний атрибут католицизму.

Святість Бога і страх перед ним посилювала третя заповідь: "Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно" (Вих. 20:7) [4: 78]. Цілком логічно звучить християнська інтерпретація настанови: не вживати Імені Бога даремно, без належного благоговіння. Це передбачає, декілька аспектів. По-перше, утримання від вживання імені Бога в іграх, жартах, пустих розмовах. По-друге, божитися, посилаючись на ім'я Бога. По-третє, богохульство – нешанобливе використання імені Бога [7: 585; 8]. Відомий ідеолог протестантизму і основоположник однієї із його ранніх течій Жан Кальвін говорив про третю заповідь: "Ціль заповіді в тому, щоб велич Господнього імені зберігалася нами як недоторканна і свята" [8].

Втім, не секрет, що уявлення про ім'я як таке, що має власний онтологічний статус, було притаманне людству здавна. З цим явищем пов'язані численні заборони і табу, які стосуються різних сторін людського життя: релігійної, ритуальної, сімейної та інших сфер. Тема табування імен широко висвітлена в наукових працях, зокрема, Г. Спенсера, Е. Тейлора, Л. Леві-Брюля, Д. Фрезера, Д. Зеленина та ін.

В єврейській енциклопедії [9] висвітлюються особливості "Божого Імені" дозволу на його вживання у Старому Завіті. Так, право вживати ім'я Бога мав первосвященик Єрусалимського Храму, і лише раз на рік, коли знаходився біля жертovníка (в "Святая Святых"). У релігійних текстах, в тому числі й Біблії, ім'я Бога записується абrevіатурою з чотирьох літер єврейського алфавіту (тетраграмматон) (в латинській транскрипції – YHWH), що вимовлялося як "Адонай" ("Господь"), проте у християнській традиції вимовляється як "Ягве", або "Єгова" ("Іегова"). Посилується значення заповіді й іншими цитатами із Старого Завіту, зокрема: "Господь не залишить без покарання того, хто вимовляє ім'я Його надаремно" (Вих. 20:7).

І завершальною релігійною заповіддю є четверта: "Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працею і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невольниця твоя, і худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх. Бо шість днів творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його" (Вих. 20: 8-11) [4: 78].

Варто зауважити, що субота була днем поклоніння багатьох народів сходу, які послуговувалися місячним календарем. Останній залишається по сьогоднішній день офіційним календарем в Ізраїлі, поряд із григоріанським, і саме за ним вираховують і святкують релігійні свята.

Християнство, як відомо, не дотримується біблійної суботи, замінивши її християнською неділею. 7 березня 321 року імператор Костянтин I Великий проголосив неділю – "день сонця" днем відпочинку жителів Римської імперії. Тривалий час у різних християнських церквах днем поклоніння була субота чи неділя, інколи субота і неділя разом.

Остаточний перехід християнства від іудейського "суботства" до строгого дотримання неділі відбувається в результаті відповідних рішень двох соборів: другого Македонського (585 р.) і Нарбонського (589 р.) [10].

Догматичне обґрунтування такої трансформації уможливило сам термін "шабат" (івр. שַׁבָּת), який у християнській традиції розтлумачується як "субота" ("день суботній") і "день спокою", що дає простір для інтерпретування відповідно до особливостей віровчення. Крім того, на користь неділі свідчить також воскресіння Ісуса Христа саме в цей день тижня.

Проте деякі християнські, зокрема протестантські, конфесії (насамперед, адвентисти сьомого дня) дотримуються старозавітної суботи, буквально інтерпретуючи четверту заповідь. Саме на цій відмінності Церква адвентистів сьомого дня вибудовує власне віровчення на протигагу решті християнського світу.

Друга скрижаль, другий блок заповідей, які вважаються в релігієзнавстві й теології моральними, відкриває заповідь "Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!" (Вих. 20: 12) [4: 78]. Цікаво зазначити, що вшановування батьків в Декалозі стоїть перед вшановуванням життя і здоров'я ближнього, так як і релігійні заповіді стоять на першому місці стосовно моральних. Окрім прямого значення, п'яту заповідь Декалогу, першу його моральну заповідь, можна співвіднести з першою скрижаллю загалом. В патріархальному суспільстві вшановування батьків водночас проєктується на вшановування глави роду, племені, держави, Бога. Через вшановування батьків відбувається шанування Бога як Творця, а через поклоніння єдиному Богу відбувається визнання влади єдиного правителя на землі – царя іудейського.

Отже, розглянувши перші чотири заповіді Декалогу в їх історичному зрізі, можна зазначити, що їх первинний зміст відрізнявся певною мірою від сучасного християнського змістовного наповнення. Створені для єврейського народу як основа державної ідеології східної деспотії, вони витримали перевірку часом і поширилися за межі однієї нації і держави, що дало змогу ширшій інтерпретації вже світовою релігією – християнством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Колодний А. Структурні поділи і особливості релігієзнавства / Анатолій Колодний // Академічне релігієзнавство : [підручник] / [за науковою редакцією проф. А. Колодного]. – К. : Світ знань, 2000. – С. 28–36.
2. Головащенко С. Християнська моральна доктрина / Сергій Головащенко // Академічне релігієзнавство : [підручник] / [за науковою редакцією проф. А. Колодного]. – К. : Світ знань, 2000. – С. 399–405.
3. Фрээр Дж. Дж. Фольклор в Ветхом Заветі / Дж. Дж. Фрээр ; [пер. с англ. Д. Вольпина]. – М. ООО "Издательство АСТ": ЗАО НПП "Ермак", 2003. – 650 с.
4. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. – УБТ, 1994. – 400 с.
5. Тофтун М. Г. Мораль як форма суспільної і особистісної свідомості / Михайло Тофтун // Тофтун М. Г. Етика : [навч. пос.]. – К. : Видавничий центр "Академія", 2005. – С. 76–153.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.humanism.al.ru/ru/articles.phtml?num=000026>.
7. Закон Божий для семьи и школы. – К. : ТОВ "Новий друк", 2012. – 752 с.
8. Мирон Вовк. Третья заповедь / Мирон Вовк // Газета "Сокрытое Сокровище". – № 11 (175) ноябрь 2011 г. – 4 с.
9. Тетраграмматон. Электронная еврейская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eleven.co.il/article/14096www.eleven.co.il/article/14096>.
10. Когда суббота была изменена на воскресенье [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russian-west.com/news/religiya/884>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kolodnyi A. Strukturni podily i osoblyvosti religieznavstva [Structural Parts and Peculiarities of the Religious Studies] / Anatolii Kolodnyi // Akademichne religieznavstvo [Academic Religious Studies] : [pidruchnyk] / [za naukovoju redaktsieju prof. A. Kolodnogo]. – K. : Svit znan', 2000. – S. 28–36.
2. Golovashchenko S. Khrystyians'ka moral'na doktryna [The Christian Moral Doctrine] / Sergii Golovashchenko // Akademichne religieznavstvo [Academic Religious Studies] : [pidruchnyk] / [za naukovoju redaktsieju prof. A. Kolodnogo]. – K. : Svit znan', 2000. – S. 399–405.
3. Frezer Dzh. Dzh. Fol'klor v Vethom Zavete [Folklore in the Old Testament] / Dzh. Dzh. Frezer ; [per. s angl. D. Vol'pina]. – M. ООО "Izdatel'stvo AST" : ZAO NPP "Ermak", 2003. – 650 s.
4. Bibliia abo Knygi Sviatogo Pys'ma Starogo i Novogo Zapovitu iz movy davnioevreiskoi ta grets'koi na ukrains'ku nanovo perekladena [Bible or Books of Saint Writing of the Old and New Testaments from the Biblical Hebrew and Greek on the Ukrainian Retranslated]. – UBT, 1994. – 400 s.
5. Toftul M. G. Moral' yak forma suspil'noi i osobystisnoi svidomosti [Moral as the Form of Social and Individual Consciousness] / Mykhailo Toftul // Toftul M. G. Etyka [Ethics] : [navch. pos.]. – K. : Vydavnychii tsentr "Akademiia", 2005. – S. 76–153.
6. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.humanism.al.ru/ru/articles.phtml?num=000026>.
7. Zakon Bozhii dlia sem'i i shkoly [Act of God for Family and School]. – K. : TOV "Novyi druk", 2012. – 752 s.
8. Miron Vovk. Tret'ia zapoved' [The Third Commandment] / Miron Vovk // Gazeta "Sokrytoe Sokrovishche" [Newspaper "Secret Treasure"]. – №11 (175) noiabr' 2011 g. – 4 s.
9. Tetragrammaton. Elektronnaia evreiskaia entsiklopediia [Tetragrammaton. Electronic Jewish Encyclopedia] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.eleven.co.il/article/14096www.eleven.co.il/article/14096>.

10. Kogda subbota byla izmenena na voskresen'e [When Saturday was Replaced by Sunday] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://russian-west.com/news/religiya/884>.

Матеріал надійшов до редакції 25.01. 2013 р.

Vitiuk I. K. Дохристиянское содержание христианских заповедей: первая скрижаль Декалога.

В статье проанализированы первые четыре заповеди Декалога (Десяти Заповедей) как основы Ветхозаветной морали с точки зрения принципа историзма. Предпринята попытка реконструкции исходного значения Заповедей. Очерчена роль Декалога как основы официальной идеологии древнееврейского государства. Рассмотрено соотношение христианского и дохристианского компонентов в современной христианской интерпретации первых четырех заповедей Декалога. Внимание сосредоточено на нехристианском понимании первых четырех заповедей Декалога в сравнении с их христианской интерпретацией.

Vitiuk I. K. The Pre-Christian Contents of the Christian Ten Commandments: the First Tablet of the Decalogue.

The article analyzes the first four Commandments of the Decalogue (Ten Commandments) as the basis of Old Testament ethics following the historical principle. The attempt to reconstruct the primary meaning of the Commandments is made. The role of the Decalogue as the basis of the official ideology of the Ancient Jewish State is highlighted. The correlation of the Christian and Pre-Christian compound parts of the first four Commandments of the Decalogue in the modern Christian interpretation is examined. The emphasis is made on the non-Christian understanding of the first four Commandments in the comparison with their Christian interpretation.